

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
TARAFINDAN YILDA BİR ÇIKARILIR

CİLT: XXXV

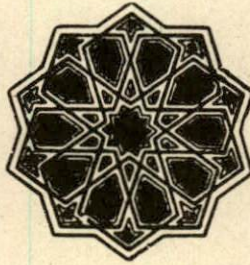

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
TARAFINDAN YILDA BİR ÇIKARILIR

CİLT: XXXV

Bu Dergide Yayınlanan makalelerin her türlü sorumluluğu yazarlarına aittir.

ISBN 975-482-326-X

ISSN 1301-0522

ANKARA ÜNİVERSİTESİ BASIMEVİ - 1996

İÇİNDEKİLER

Sayfa

Prof. Dr. Hüseyin ATAY <i>Müslümanın Günlüğü - I</i>	1
Prof. Dr. Beyza BİLGİN <i>Kültürlerarası Hafta ve V. Nürnberg Forumu</i>	61
Prof. Dr. Hayrani ALTINTAŞ <i>Munkız'ın Bilgileri Işığında Gazzalî ve Felsefe</i>	91
Prof. Dr. Abdurrahman KÜÇÜK <i>Gregoryan Ermeni Kilisesinin Oluşması ve Konsil Kararları Karşısındaki Tutumu</i>	117
Doç. Dr. Nesimi YAZICI <i>Lonca Sisteminin İşsizlik Sigortasıyla İlgisi Üzerine Bazı Düşünceler</i>	155
Doç. Dr. Mevlüt GÜNGÖR <i>Kur'an-ı Kerim'de Hz. Lokman</i>	167
Doç. Dr. Hasan ONAT (Çev.) <i>İmâmet Risâlesi, Nasîruddin Muhammed b. Muhammed b. el-Hasan et-Tûsî</i>	179
Doç. Dr. Ethem CEBECİOĞLU <i>İmâm-ı Rabbani ve Mektûbâtı</i>	193
Doç. Dr. Mehmet ÖZDEMİR <i>İspanya Krallığı'nın XVI. Yüzyılda Endülüslü Müslümanlarını Hristiyanlaştırma Politikası</i>	243
Doç. Dr. İrfan AYSAN <i>Câhız ve Emevi Tarihine Mutezîlî Bir Yaklaşım</i>	285
Doç. Dr. İbrahim SARIÇAM <i>Emevilerin Fâtımîlere Karşı Bir İktidar Denemesi</i>	309
Doç. Dr. Nevzat Yaşar AŞIKOĞLU <i>F. Almanya'daki Türk Çocuklarının Okul Öncesi ve Temel Eğitim Problemleri Üzerine</i>	321
Doç. Dr. Recep KILIÇ <i>Olgu ve Değer Problemi</i>	355

Ar. Gör. Dr. Ömer ÖZSOY (Çev.) <i>İspanya Müslümanları Arasında Şuûbîlik</i>	403
Ar. Gör. Dr. İlhami GÜLER (Çev.) <i>Maturidiye Göre Akıl ve Dinî Tasdik</i>	425
Ar. Gör. Dr. Mehmet KATAR (Çev.) <i>Din Fenomenolojisi</i>	437
Ar. Gör. Dr. Sönmez KUTLU (Çev.) <i>Salim b. Zekvan'ın Sire Adlı Eserindeki Mürcie İle İlgili Kısımın Tercümesi ...</i>	467
Ar. Gör. Bayram AKDOĞAN <i>Hüccetü's-Sema Adlı Mûsikî Resâlesi ve Ankaravî İsmail b. Ahmed'in Mûsikî Anlayışı</i>	477
Ar. Gör. Şaban Ali DÜZGÜN <i>The Idea of Universalism And Its Reflections in The Islamic World</i>	507
Ar. Gör. Şaban Ali DÜZGÜN <i>Evrensellik Düşüncesi ve İslâm Dünyasındaki Yansımaları</i>	521
Ar. Gör. Mustafa AŞKAR (Çev.) <i>Mısır'da Sûfî Tarikatların Tarihi Gelişimi ve Günümüzdeki Durumları</i>	535
Ar. Gör. M. Akif KOÇ <i>John Burton'un "Kur'an'da Gramer Hataları" "Adlı Makalesinin Tenkidi</i>	553
Ar. Gör. Seyfettin ERŞAHİN <i>Rusya'da Müslümanlar: Tatar Kavimlerinin Tarihçesi</i>	561

İSPANYA MÜSLÜMANLARI ARASINDA ŞUUBİLİK*¹

Ignaz GOLDZİHER
Çeviren: Ömer ÖZSOY

Doğu'da olduğu gibi İspanya'da da Müslüman kitle, fatih Arap unsurunun yanısıra, kendilerine kılıç zoruyla dayatılan İslam'la birlikte Arap kültür ve geleneklerini de benimsemiş bulunan geniş yerli halk tabakalarından oluşmaktaydı.

Nasıl ki, Doğu'da fatih ırkın baskıcı yönetimi Şuubilik akımını doğurmuştu² Batı'da da şartlar, tarihsel durum gereği, Arap olmayan unsurların benzer bir reaksiyona girmeleri için elverişli bulunmaktaydı. Ne var ki, bunların yazılı olarak ifade edilmesine; yerli geleneklerin güçlü olması ve siyasi olayların baskısı nedeniyle gayrı Arap unsurların çok yoğun olarak ve güçlü bir biçimde tepkiye itildikleri Doğu'dakine oranla, İspanya İslam'ı çerçevesinde çok daha az rastlanmaktadır. Bu arada, öyle görünüyor ki, Doğu Şuubiliği'ne İslam dünyası dışında da ilgi duyanlar vardı³.

* Çevirisi sunulan makale "Die Šu'übija unter den Muhammedanern in Spanien", ZDMG LIII (1899), s.601-620'de yayımlanmıştır. Bu tercümede, *Gasammelte Schriften* (IV.204-223)'deki metin esas alınmış ve sayfa numaraları kenarda gösterilmiştir. Metin içerisindeki ve dipnotlardaki köşeli parantez [ ] içindeki açıklama ve ekler çevirene aittir (Arapça metinlerdeki köşeli parantez içi ibareler, A. Harun neşrindeki farklılıkları göstermektedir (*Nevādiru'l-Mahtūāt*, yy. 1954, III. 245-254). Metnin bütünlüğünü bozacak uzunluktaki açıklamalar (*) işaretiyle dipnota alınmıştır. Referanslardaki eksik bilgiler mümkün olduğunca tamamlanmaya çalışılmış ve orijinal metinde yer almayan bilgiler yine köşeli parantez içerisinde verilmiştir. Referansların kontrolünde karşılaşılan farklılıklara da aynı şekilde işaret edilmiş ve kullanılan karşılaştırma nüshaları, makalenin sonuna eklenen kaynakçada gösterilmiştir. Bu noktada, makaleye dikkatimi çekerek tercümesine vesile olan; ayrıca, çeviriyi gözden geçirme lütfunda bulunan ve referansların kontrolünde değerli yardımlarını esirgemeyen saygıdeğer Hocam Prof. Dr. Mehmed Said Hatiboğlu'ya eşsiz katkılarından dolayı teşekkürü borç bilirim.

1. Bu araştırma, Roma XII. Uluslararası Oryantalistler Kongresi'nde (Eylül 1899) tebliğ olarak sunulmuştur.

2. Bu konuyu daha önce ayrıntılı olarak müzakere etmiştik; bkz. *Muhammedanische Studien*, [Halle 1889-90], I. 143 vd.

3. Beşşâr b Burd [ö. 167, 8] mahfilinin bir mensubu olan Yunus b. Ebî Ferve'nin, Arap ırkını aşığılayan bir kitap karşılığında Rum Kazyerinden ücret alındığına dair Cāhız'ın 'Alî el-Murtaḍâ'dan naklettiği haber gerçekten kayda değer; *el-Ğurer ve'd-Durer*, Tahran 1277, s.51, 6. [I. 132]:

İspanyol Şuubiliği hakkında pek fazla malumat olmamakla birlikte, Doğu Şuubiliği'ne dair çalışmama bir ek mahiyetinde, Batı Şuubiliği ile ilgili eldeki ipuçlarını ortaya koymayı da faydadan hali görmedim.

[205]

İspanya'daki gayri Arap Müslüman unsurlar hakkında Dozy, *Geschichte der Mauren in Spanien* adlı eserinde öylesine ayrıntılı müzakerelerde bulunuyor ki, burada ondan fazlasını söylemek gereksiz bir tekrardan başka bir şey olmazdı. O şöyle diyor: "Fethin ardından İspanya'daki Berberi ve Arap asıllı Müslümanlar'a katılan farklı etnik unsurları iki ana bütün halinde görüyoruz; a) *Muvellidün*: Müslümanlaştırılan Hıristiyan asıllı İspanyollar, b) *Şakālibe*: Bu isim kabaca 'Slavlar'⁴ diye tercüme edilebilirse de, bir bakıma İspanya'nın Arap asıllı efendileri nezdinde 'ulūc'⁵ (bir nevi memluk) olarak çalıştırılan muhtelif Kuzey'li halklardan⁶ alınan 'esirler' ve 'köleler'e de delalet edebilmektedir⁷.

Bu yabancı unsurların Arap milliyeti ve kültürüyle kaynaştırılması çok çabuk halledilmişti. Müvelledler, ya büyük Arap ailesi bünyesinde düzenli bir *velā*-ilişkisi içinde bulunuyorlar; ya da ken-

وعمل يونس بن أبي فروة كتابا في مثالب العرب و عيوب الاسلام بزعمه و صار به إلى ملك الروم فأخذ منه مالا .

Yalnız; bunun, dini bakımdan kötü şöhret yapmış bulunan bu adama atılan bir iftira olması da pekela mümkündür.

4. *eş-şakālibe* Rāğib el-İsfahānî'de (*Muḥādāratu'l-Udebā'*, II. 242) bir Hristiyan tarikatının adı olarak da geçer:

الصَّقالبة يقرؤون بالخالق ويسمونه "نعم" وكان له ولد ففرقت الدنيا ولم يبق الا ابن الله (كأنهم يعنون نوحا) .

Bu Tanrı-adı (نعم), Slavca'daki *Bog*'un karşılığıdır. Dolayısıyla bu kayıt Bogomillik veya benzer Güney-Slav tarikatlarıyla ilgili olabilir; krş. *Zapiski der archaeologischen Gesellschaft*, St. Petersburg, XII (1899), p.XV.

5. Saadia [Gaon= Sa'īd el-Feyyūmī], Tekvin, 10, 3'teki (אֶשְׁכֶּנֶז [eş-şakālibe]) kelimesini 'Aşkenaz' diye çevirir; krş. İbn Haldun, *Tārīḥ*, II.10:

ووقع في الاسرائيليات أن توغرما هم الخزر و أن أشكناز (أشكنان ٤٦ Warner, v. ٤٣٢ (Leiden, s. ٤٣٢) هم الصقالبة . و أن ريفات هم الافرنجة و يقال لهم برنسوس (ومنه قبائل الافرنج) ,

Karāer David b. Abraham'a göre Frenkler Aşkenaz soyundandır: (Neubauer, *Journal asiatic I* (1862), s.382, no: 1.

6. Maḳḳarī, [*Nefḥu't-Tib*], II.335, 15.

7. Bu yüzden zengin efendilerin hizmetçileri de, kökenlerine hiç bakılmaksızın bu isimle anılırlar. Kayıranlı R. Nissim'in (1030) ahlaki hikayelerinde, zengin vatandaşların hizmetçileri (*nathan de-Susitha*) (אֶשְׁכֶּנֶז [eş-şakālibe]) adını alırlar:

[206] dilerini düzmece bir Arap şeceresine isnat ederek bu formaliteden de tamamen kurtuluyorlardı. Daha önce başka bir yazımda *şahha nesebehū, taşhihu'n-neseb* (nesebini düzeltti, neseb düzeltmesi [nesebinin doğrusu]) tabirinin ne anlama geldiğini anlatırken bunu bir örnekle açıklamıştım⁸. Kurtuba fatihi Muğış'in kendisi *Rūmī* diye anılır; Halife 'Abdumelik b. Mervān onu geleceğin halifesi şehzade Velid'le bir arada eğittirmişti. Oysa, *Benū Muğış*'in Arap asıllı bir soy değil, Yunanlı bir savaş esirinin torunları oldukları kimsenin aklına gelmezdi. Atalarının soy kütüğünde yapılan basit bir düzeltmeyle, nesebi doğrudan Gassani kralı Cebele b. el-Eyhem'e dayandırılmıştı. (Mağkarī, II. 6,3 [III. 12]):

و ليس برومي على الحقيقة وتصحيح نسبة أنه مغيث بن الحارث بن الحويرث بن جبلة بن الأيهم الغساني .

Müvelled aileler, Araplar'ın icra ettikleri hükümette en yüksek mevkileri işgal edebilecek kadar ilerledikleri gibi; Arap edebiyatının, özellikle de İslami ilimlerin ne şöhretli mümessillerinden birkısmı da onlardan çıkmıştı. Bu seçkin isimlerden birkaçını zikretmek sanırım yeterli olur: Aḥmed b. Ḥanbel'in öğrencisi Kurtuba'lı büyük müfessir ve muhaddis Bakī b. Maḥled [ö. 276/889]⁹. Edip ve ilahiyatçı Ebū Muḥammed İbn Ḥazm [384-456/994-1063]. İbn Ḥazm'ın hadislere dayalı kendi kelami metoduyla çelişen bütün dogmatik akımlara karşı fanatik bir polemik izlemesi, bizi sünni İslam'ın bu büyük öncüsünün İspanyol asıllı bir Hıristiyan'ın torunu olabileceği konusunda kuşkuya düşürmektedir¹⁰. Endülüs'de bir lugat imamı olarak tanınan Kurtubalı Ebū Mervān 'Abdumelik b. Serrāc [ö. 487/1096]da bir müvelledti. Ailesi Emeviler'le velâ ilişkisi içerisinde bulunduğu halde, o kendisini Kelb b. Vebre soyundan gelme bir Arap olarak takdim etmeye çalışmıştı¹¹.

bkz. Harkavy'deki metin (*Steinschneider-Festschrift* 22: İbranice kısım). Ester'in yanlışlıkla Mūsā b. Meymūn'a isnad edilen Yahudi-Arap tefsirinde (Livorno 1759, Antonio Santini baskısı), 'Sarisim' (Ester, 1, 10; 2, 14-15) *şakālibe* olarak tercüme edilmiştir:

[فلما وصوا إليها اسقالباً تزيت وتنعفت واتبته وأخذت المرأيا في يدها]

Ayrıca ekteki *Purim-Pijut*'ta [Purim bayramı ilahileri] da Melike Vaştī'yi getirmekle görevlendirilen Sarisim böyle anılmaktadır (v.74a, 13. Fıkra):

[لو تريدوا نوريتها باثيابان منزوعا حين نأمر ناتيها بمراسل مفزوعا واسقالب مسحونا]

8. *Muhammedanische Studien*, I.140, 15.

9. Nesebi hakkında bkz. *Zeitschrift der deutschen morgenländischen Gesellschaft*, XX.598.

10. Dozy, *Geschichte der Mauren in Spanien*, II.215.

11. İbn Beşkuvāl, [*eş-Şıla*], No: 771 [No: 774 (I. 346-7)].

[207] Benzer durum Saklab-unsur için de geçerlidir. Müslüman İspanya'nın bu memlukları, her ne kadar asıl müvelledler gibi fatih milliyet içinde tamamen erimemişlerse de, Araplar'ın İspanya'da kurdukları medeniyete onlar da adapte olmuşlardı. Örneğin, II. Hakem'in sarayında görevli bir Slav olan ve zamanındaki siyasi harekete de iyiden iyiye karışmış bulunan Cevder, derinlik sahibi bir Arap Dili uzmanıydı (كان يتحقق بعلم العربية و التدقيق لمعانيها)¹². El-Manşūr b. Ebî 'Amir'in sarayında bir saklab olan Fâtin [ö.402/1011] hakkında daha övücü sözler sayılmaktadır. Mesela, bir keresinde El-Manşūr'un sarayında, meşhur lugatçi el-Ķālî'nin anısını gölgede bırakan muhteşem Sa'îd'le bir münazaraya girişmiş ve hasmını rezil edecek derecede hırpalamıştı. Fâtin öldüğünde terekesi arasında bulunan, mütalaa edilmiş metinlerden oluşan kitaplık, onun meşguliyet alanını gösterir mahiyetteydi. Kaynakların bu isimlere ilave ettikleri benzer örnekler, o dönemin Kurtuba'sında Fâtin'in soydaşları arasında hayli yekün tutuyordu¹³. Ne var ki, mütekebbir Arap asıllılar bunlara tepeden bakıyorlardı. Bu durum onlardan birini, Habîb [eş-Şaklabî]yi bir kitabını Saklabların Arap kültürünün eşit haklara sahip bir unsuru olarak tanınma taleplerine tahsis etmeye itecekti¹⁴:

(كتاب الاستظهار و المغالبة على من أنكر فضائل الصقالية)

Bu ırkın, Araplar karşısındaki seçkinliklerini gün ışığına çıkarmak için, aydınca uygulamalarıyla, şair, edip ve alim olarak iyi isim yapmış Saklablar bu eserde tanıtılıyordu. Böylece tarihi malumat harika Saklabların şiirlerinden ve diğer zihinsel üretimlerinden oluşan bu antolojide resmedilmiş oluyordu¹⁵.

Sanırım bu eser, şuubi eğilimli edebi çabanın ilk adımıydı -zira Habîb Emevi dönemini de yaşamış birisidir. Bununla birlikte; bu Saklab-apolojisi, hakim ırka karşı herhangi bir saldırganlık içermediği için, tamamıyla bu edebiyat türünden sayılmamaktadır.

İşte asıl şuubi eğilimin ortaya çıktığı muhit Muvelledûn çevresidir.

12. İbnü'l-Ebbār, *Tekmile*, No: 17.

13. Mağkarî, II.57 [III. 82].

14. *Tekmile*, No: 89.

15. Mağkarî, II.57, 5 [III. 82]; *Tekmile*, No: 1212.

[208]

Yalnız, kaynaklardan öğrenebildiğimiz kadarıyla, pek de sık rastlanmayan bu tür eğilimler, Şuubilik taraftarlarının genellikle zındıklar ve mühlidler arasından çıktığı Doğu İslam'ındaki benzer akımların aksine, İslam inancı ve ortodoks teoloji ile gayet iyi uzlaşabilmiştir¹⁶.

Mesela İspanya'da, ünlü maliki fakih Sehnūn [ʿAbdusselām b. Saʿīd b. Ḥabīb et-Tenūhī (Ö.240/8540)]'un öğrencisi olan Muḥammed b. Selmān [=Suleymān] el-Muʿāfirī (ö.295 Sarakusta) hep soydaşlarından yana olmuş ve yeni İspanyol Müslümanlar'ın itibarını temsil etmek için çok çaba sarfetmiştir -dedesi Telīd, bir Arap kabilesi olan Muʿāfir'den birisiyle irtibatı sayesinde, ilk olarak vatandaşlık hakkı kazanan kişidir¹⁷. Yine, III. ʿAbdurrahmān döneminde Veška [Huesca= Oskal]'da alim bir kadı olan Ebū Muḥammed ʿAbdullāh b. el-Ḥasen (ö.335/946) katıksız bir şuubi olarak karşımıza çıkmaktadır. Kurtuba'daki tedris süresinin bitiminden sonra, Afrika içlerine kadar uzanan pek çok seyahate çıkmış ve memleketine geri döndüğünde, kısa zamanda en yüksek mahfillere varıncaya dek herkes nezdinde çok büyük bir itibar kazanmıştı. Onun derslerine Halife dahi iştirak edermiş -gerçi bu, İspanya Emevileri'nde pek ender rastlanan bir durum değildir (وهو يقرأ عليه و يسمع منه). Bu arada Ebū Muḥammed'in çok kibirli ve geçimsiz bir adam olduğu söylenir. Onun kendine özgü ayırıcı özellikleri arasında aşırı derecede gayri Arap ırk sevgisi zikredilir. O sürekli Araplar'ın değerini düşürmeye çalışır, Araplar'ın eski dönemlerine dair haberler arasında, -meşālib denilen- onların en rezilane hatıraları ile ilgili bilgileri araştırmış¹⁸.

Onun bu düşüncelerini kitap haline getirip getirmediği bilinmemektedir. Ancak, öyle görünüyor ki, Hâkem ve Manşūr'un genç imparatorluklarının küçük beyliklere bölünmesiyle İspanya'daki totaliter Arap devleti yıkılmış ve Müvelled unsurlar neredeyse tabii hale gelmiş olan, Arapların üstünlüğü görüşü karşısındaki tepkileri-

16. Sâhib İsmâ'îl b. ʿAbbād şöyle diyor:

لا أدري أحدا يفضل العجم على العرب إلا وفيه عرق المحوسية ينزع إليه .
bkz. ʿAlī b. Zāfir, *Bedā'i'u'l-Bedā'ih (Māhīdu't-Tanšīš*'in kenarında, Kahire 1316), I.56.

17. İbnu'l-Farādī, [*Tārīhu'l-'ulemā' ve'r-Ruvāt*], No: 1174 [No: 1149 (II.23)]:

و كان شديد العصبية للمولدين

18. *a.g.e.*, No: 685 [No: 687 (I.267)]

شديد العصبية للمولدين متنقضا للعرب حافظا لمثالبها (لمثالبها)

ni yazılı olarak güçlü bir şekilde ifade edebilme imkanını ancak bundan sonra bulabilmişlerdi. Böylece İmparatorluğun onuru Slav pretoryanın elinde oyuncak olmuştu. Artık bundan sonra Saklablar'ı ve Müvelledler'i Doğu'da ve Kuzey'de kurulan küçük devletçiklerin başında bağımsız beyler olarak görüyoruz.

[209]

Bu yeni siyasi oluşumların birisinden güçlü bir şuubi nida yükseliyor. Yankılarını VII. Yüzyıla kadar izleyebildiğimiz bu nida, Ebû 'Âmir İbn Ğarsiyye'nin Ebû 'Abdillâh b. el-Ĥaddâd'a gönderdiği mektuptur*. Tek yazma nüshası** Escorial Kütüphanesi'nde bulunan¹⁹ risalenin hedefi, Arap olmayanların, Araplar'a üstünlüğünü ispatlamaktır.

Bu risale, İspanya şubiliğinin günümüze kadar ulaşabilen tek hacimli dökümanıdır. Bu itibarla onun muhtevasını belli başlı pasajlarla burada aktarmamız sanırım hoş karşılanır. Bu imkanı saygıdeğer Prof. Hartwig Derenbourg'un tavassutlarıyla risalenin Escorial'daki yazmasının fotoğrafını benim için temin etme zahmetine katlanan Sayın Prof. Louis Barran Dehigo'ya borçluyum.

Bu risalenin müellifi, Hıristiyan kökenli bir İspanyol Müvelledidir. Nitekim bunu, birazdan göreceğimiz kendi ifalerinden de çıkarmak mümkün... Keza müellife yazılan en son reddiyede de, onun Hıristiyan asıllı oluşu alay konusu edilmektedir:

Kim bu Arapların kadrini düşürmeye çalışan,
Kağıda döktüğü saçmalıklarla?

"Kim bu?" dense, "İbn Ğarsiyye" dendiği duyulur;
Tek şerefi varsa, soydaşlığıdır Hıristiyanlarla..

* Söz konusu risale, 'Abdusselâm Hârûn tarafından 1954 yılında *Nevâdiru'l-Mahtûât*'ta (III.245-254) neşredilmiştir. (Bu konuda verdiği bilgi için Sayın Doç. Dr. Mehmet Özdemir Bey'e teşekkür ederim).

** Yazar burada her ne kadar risalenin tek yazma nüshası olduğundan söz ediyorsa da, 'A.Hârûn, Kahire Üniversitesi yazmaları arasında risalenin bir nüshasını daha tespit etmiştir; bkz. *a.g.e.*, III.229.

19. Derenbourg, *Les Manuscrits arabes de l'Escorial*, I. No: 538 (10), v.26b-29b:

رسالة خاطب بها أبو عامر بن غرسية أبا عبد الله بن الحداد يعاتبه فيها و يفضل العجم على العرب .

Katılık ve hamlığı onlardan öğrendi zira,
Kendisi boş, söyledikleri tam takır ya...²⁰

[210]

Gel görelim bu son suçlamanın insafsızlığı birazdan ortaya çıkacak. Ayrıca, risalenin müellifinin uğraş alanı ve bulunduğu resmî görev de bunun aksine tanıklık etmektedir. İbn Garsiyye hakkında biyografik bilgilere sahip değiliz. Belevî sayesinde onun el-Beşkensi nisbetini kullandığını; yani aslının İspanya Bask'tan geldiğini öğreniyoruz. Ama onun faaliyet sahası, yarımada'nın İslam'ın çok az etkisi altında kalan bu parçası değildi. O bir 'şair' olarak, hatta daha çok bir 'katip' olarak nitelenir. Bundan, onun Arap belagatında mahir kalemiyle devlet hizmetinde bulunmuş olduğu sonucunu çıkarmak mümkün. Onun en parlak dönemi, V. Yüzyılın ikinci yarısı olsa gerektir. Zira, burada etüd edilen risalenin hedef aldığı 'Abdullâh b. el-Haddâd, 443 ile 484 yılları arasında hüküm süren Meriyye [Almeria] emiri Mu'taşım b. Şumâdih'in²¹ makamı şairidir. İbn Garsiyye'nin de aynı devletin hizmetinde bulunup bulunmadığı konusunda kesin birşey öne sürmek zordur. Ancak onun bir süre Daniye [Denial]'de yaşadığı kesindir. Bu; İbnu'l-Ebbâr'ın, Mu'cem'inde Ebû'l-'Abbâs el-Cezîrî'ye ilişkin 272 [282] numaralı biyografideki şu ifadelerinden anlaşılmaktadır: "[Ebû'l-'Abbâs] Aslen Cezîre-i Şukr'dandır; Daniye'de yerleşmiş ve orada Katip Ebû 'Âmir İbn Garsiyye'nin oğluna mürebbilik etmiştir:

(وكان بها يؤدب أبا جعفر أحمد بن (أبي) (عامر بن [غرسية الكاتب)

İbn Garsiyye'nin ikamet ettiği yerin ve etkili olduğu çevrenin belirlenmesi konusunda, hizmetinde çalıştığı emirden söz ettiği pasaj önemli olsa gerektir. Onu şöyle vafsediyor:

(علقنا الريح معز الدولة وشهنا الرئيس وسهنا النفيس قيل الامم وسيل الأمم معين المعاني ذي الرياسة الساسانية و النفاسة النفسانية)

O, gerek içerde, gerekse dışarda bu mübalağalı sıfatlarda kendisine

20. Belevî, *Elif-Bâ*, I.350, 19 vd.:

بما خط من سحف تضمنه صحف
به شرفا أن النصارى له ألف
ولكنه جاف و لفظ له جلف

21. Makkarî, II.179; kry. Derenbourg, a.y.

و أيضا فمن هذا الذي رام حطهم
إذا قيل من قالوا ابن غرسية كفى
تعلم منهم قسوة القلب والجفا

bahşedildiği düzeyde itibara sahip olduğunu pek sanmadığımız emrinin adını sarahaten anmamaktadır. Mu'taşım b. Şumâdih'dan sözediyor olması pekala mümkündür. Diğer taraftan, mu'izzu'd-devle lakabıyla, ülkenin 484'de Murabıtlar tarafından fethedilmesinden önce, kısa bir süre için bölge emiri olarak babası Mu'taşım'ın yerine tahta geçen 'İzzuddevle'nin kastedildiğini düşünmek oldukça güç...

[211] Bu durumda kesin olarak anlaşılan o ki; İbn Ğarsiyye ister Daniye'de, isterse Meriyye'de olsun, *mulūku't-tavā'if* devrinde İspanya'da Araplar'ın değil Saklablar'ın çok etkin durumda olduğu ve yer yer üstünlük bile elde ettikleri bir bölgede yaşamış ve tesir icra etmiştir. Bu durum bize, onun Araplar'ın entellektüel ve siyasi üstünlüğü dogması karşısında, İslam'ın bu hakim unsuruna karşı böylesine acımasız ve yürekli bir dil kullanma cesaretini nereden aldığını da açıklamaktadır. İktidarı, Arap asıllıların ellerinde bulundurdukları bir toplumsal yapıda, Araplar'a karşı böylesine cüretkar bir saldırıya yeltenen bir resmi görevli herhalde taciz edilmeden bırakılacak değildi. Nitekim en fazla iki asır sonra Belevî, 'fâsik ve zındık' İbn Ğarsiyye'nin suistimale yeltenebildiği bu hoşgörü karşısında hayretini gizleyememektedir: "Az şaşmamalı", diyor Belevî "o zamanın adamlarına!... Bu rezalet karşısında nasıl sessiz kalabildiler, adeta bu küstahın cüretini desteklercesine?... Bunu nasıl hazmedebildiler, onun ve soydaşlarının serbestçe yaşamalarına nasıl izin verebildiler?... Olsa olsa, böyle bir risalenin varlığından haberleri olmamıştır veya müellif eserlerini inkar etmiştir de, risale arkadaşları ve fikirdaşları arasında gizlice yayılmıştır. Dolayısıyla bu mavallar ancak onun ölümünden sonra ortaya çıkmış²² ve risaleyi görenler ona karşı koymuşlardır. [Yoksa bu suskunluğu] başka türlü izah etmek mümkün değildir. Tabi müellif pişman olup, bu görüşlerini terketmiş de olabilir... Allah batınları ve göğüslerde gizlenenleri bilir"²³.

II

Artık risalenin tahliline geçebiliriz.

İbn Ğarsiyye risalesinde işlediği konuya yeni bakış açıları getirmiş değildir. O, Doğu'nun Şuubi metinlerine; en azından Cāhız

22. İleride bu tahminlerin yanlış olduğunu göreceğiz.

23. *Elif-Bā'*, I.353.

[ö.255/868] ve İbn Kuteybe'nin [ö.276/889] bu akımın temel argümanlarından yaptıkları iktibaslara ulaşabilecek durumdaydı. Zaten o, fikriyatının ana konularını da bu malzemeden üretmiş olmalıdır. Dolayısıyla onun ürettiği tek özgün şey, risalesinin şekli ahengiydi. Bu belîğ üslubu kullanma konusunda da, onun önünde muhaliflerinden -yani Şuubi karşıtı kamptan- makamat sahibi Ahmed b. el-Huseyn el-Hemedâni (ö.398/[1007]) örneği vardı. Bu şahıs Ebû'l-Huseyn Ahmed b. Fâris'in [ö. 395/1004] hocasıdır; ki, onun da Şuubi-karşıtı polemiği²⁴ tahrik görevini, bu işin ustası olan Hemedâni'den devralmış olması kuvvetle muhtemeldir. Hemedâni, İran-Sezek bayramı²⁵ münasebetiyle Reis Ebû 'Âmir'e, Şuubi istemlerin detaylı bir reddini ve Araplar'ın Acemler'e üstünlüğü iddiasını içeren bir mektup göndermişti. Aynı Hemedâni'nin Şuubilik'le mücadele hareketlerine bilfiil katıldığı da göz önünde bulundurulacak olursa, onun bu risalesinin²⁶ Şuubiyye-karşıtı literatüre dahil edilmesi uygun olur²⁷.

[212]

Demek ki, İbn Garsiyye Arap ırkına karşı hücumlarında ve gayrı Araplar'a yönelik övgülerinde, bizim Doğu-İslam edebiyatının Şuubi parçalarından tanıdığımız aynı tarihî ve etnografik motifleri geliştirmişti²⁸. Tabii ki bütün bu unsurlar onda çok daha belîğ ve şaşaalı görünüyordu. Bir V. Yüzyıl katibinin kullandığı bu daha yüksek üslup unsurları, risalenin görünümüne, Doğu Şuubiliği'nin zihniyette oldukça objektif fakat beyan açısından daha yavan polemikinin henüz sahip olmadığı bir hiciv havası veriyordu. İbn Garsiyye'nin söz konusu risalesi, bir şahsa yazılmış bir mektuptur. İbn Garsiyye bir sanat eseri olan risalesinde, ona bu karakteri verecek bütün sanat oyunlarına başvurmuştur; antitezler, kelime oyunları, kinayeler, edebi ve tarihi bilgilere imalar vb... O, rengarenk örtüsü

24. *Muhammedanische Studien*, I.213 vd.

25. *a.g.e.*, 210 numaralı dipnot.

26. *Resâ'il* (İstanbul neşri), s.120; şöyle başlamaktadır:

نحن أطلال الله بقاء الشيخ إذا تكلمنا في فضل العرب على العجم و على سائر الأمم

27. Hemedâni, bir keresinde İsmâ'il b. 'Âbdâd'ın sarayında bir Acem şairinin zuhur ettiğini ve Araplar'a karşı Fârisiler'i öven bir kaside inşad ettiğini anlatmaktadır. Vezirin emri üzerine, o anda orada bulunan Hemedâni, hemen oracıkta Fârisiler'i cerheden bir manzume okuyuvermiş; bkz. 'Alî b. Zâfir, *Bedâ'i'u'l-Bedâ'ih*, I.55. Her iki şiir de bu kaynaktan aktarılmaktadır.

28. Aynı yaklaşımların Ebu Nuvas'ın 'kâba Bedeviler'e karşı 'kibar Fârisiler'i övdüğü manzumelerinde ne kadarıyla yer aldığı, kayda değer bir husustur; bkz. *el-Fekâhe ve'l-l'tinâs fi Mucûni Ebî Nuvâs*, Kahire 1316, s.94-100.

içindeki bu ustaca üslubu, bir de Arap-karşıtı metinlerin oldum olası demirbaşımı teşkil eden sade motiflerle bezemişti. Onu Doğu'daki fikirdaşlarından ayıran tek nokta, İspanya'daki duruma uygun olarak- övülen gayrı Arap çevreyi, Rumlar'a ve Benü'l-Aşfar'a teşmil ediyor olmasıydı. Oysa Doğu'da 'gayrı Arap' ifadesiyle herşeyden önce İran unsuru kastedilir.

İbn Ğarsiyye'nin karşılaştırdığı bu iki rakip grubun fizyonomileri her şeyden önde geliyordu. İbn Ğarsiyye beyaz tenli gayrı Araplar'ı çölün esmer adamlarından üstün tutarken, kimbilir belki onlar da kendi meziyetlerini bu ten renginde aramaktaydılar²⁹. Aşheb [beyaz]³⁰ ve aşkar [kumral], onun bu bağlamda 'bulunmaz Arap rengi'nin karşısına koyduğu makbul ten renkleridir. Bundan sonra o, memnuniyetle kadim Araplar'la gayrı Arap asıllı halkların geçmişteki hayat tarzları arasında mevcut olan çelişkiye dikkat çeker. Bir tarafta yalnızca '(koyun, sığır ve) uyuz deve çobanları'nı; öbür tarafta ise, çoban değneği yerine kılıç ve mızrak savuran Kayzerler ve Hüsrevleri görüyordu³¹. Gerçi onlar da kadınlar için mücevher ve ganimetlere (?) ilgi duyuyorlardı³², ama kız istemeye gi-

29. *Tācu'l-'Arūs*'ta bazı beyitler yer almaktadır; bkz (خضر) kelimesi [III.179 vd.]

30. *Muhammedanische Studien*, I. 136 (5 numaralı dipnot); Bu renk tercihan Acemler'e (Ebū Temmām, 34: (صهب الأعاجم) ve ayrıca Saklablar'a (Aḫṭal, 12, 5: الصقالية الصهب veya صقالية حمر) izafe ediler; ayrıca bkz. *Eğānī*, XXI.12, 17 (Eymen b. Ḥureym): ص شقر ; Caḫız, *Tırāzu'l-Mecālis (Kitābu'l-Ḥicāb)*, s.95, 3, حمر varyantı. Nābiġa'nın bilinen divanlarda yer almayan bir beytindeki ifadesi de dikkat çekicidir; şair kendisi hakkında şöyle diyor (['Abdulkādir el-Baġdādī], *Ḥizānetu'l-Edeb*, I. 470):

فأما تنكري نسي [فاني] من صهب السبال بنى ضباب

31.,

أ أحسبك [أحسبك] ازريت و بهذا الحيل البجيل ازدریت و ما دريت أنهم الصهب الشهب ليسوا بعرب ذوي أبنق جرب أسورة أكاسرة مجد نجد بهم لا رعاة شويهاات ولا بهم شغلوا بالمادي و المران عن رعي العيران و بحلب العزّ عن حلب المعز جبابرة قياصرة ذوو (ذو) المغافر و الدروع للتنفير [للتنفيس] عن روع المروع [المروع] حماة السروح نماء (olsa gerek) الصروح صقورة غلبت عليهم شقورة و شقورة الخرصان لكنهم خطبة بالخرصان

ما صرهم أن شهدوا مجادا أو كافحوا يوم الوغا الآنادا

ألا يكون لونهم سوادا

ارومة رومية و جرتومة أصفرية .

نمتهم ذوو (ذو) الأحساب و المجد والعلي

من الصهب لا راغوا غنما (غنماً) و أفنان (أفان) [لا راغوا غضياً و أفانا]

من القرم [القدم] الملس الأدم لم تعرق فيهم الأقباط ولا الأنباط حسب حريّ و نسب سريّ.

32. Bu (شقورة الخرصان) kelimelerini ben de pek iyi anlayamadım.

derken bile mızrakları yanlarında bulunuyordu³³. Arap soyunun, Arap olmayanların büyükanneleri sahabe Sara'nın cariyesi Hacer'den geldiğini hatırlatmak, öteden beri popüler bir saldırı noktası teşkil ediyordu³⁴. Araplar hürriyetlerini buna borçluydular. Karşılığın alınmayan bu atıyye, Araplar'ın bundan böyle sık sık sopayı sırtlarında hissetmeleri ve adice aşağılanmaları için yeterli bir gerekçeydi³⁵.

[214]

O, çöl Arabı'nın çobanlığının karşısına Arap olmayan halkların şanlı cengaver mazisini koyar. Onlar davalarını, sığırları önlerine katıp sürerlerken, berikiler savaş atlarını koşturup aslan yüreklilikle çarpışıyor, yiğitçe ölüyorlardı; bu kahramanca savaşlarla dünyayı fethetmişlerdi. Araplar arzularının nihai hedefini fani heveslerde görürken, diğerleri büyük seferler planlıyorlardı; onlar keskin kılıçlara aç, harp tehzizatına susuzdular. İşte bu yüzden onlar efendi olmuşlardı; davar çobanı veya tarla işçisi değil... Onlar görkemli birer melik olmuşlardı, hayvan tersinden kerpiç yuvarlamıyorlardı. Onlar Sara'nın çelebi torunlarıydılar, çadırlarının önünde bayraklar asılı iffetsiz kadınların zürriyeti değil... Araplar yaz-kış altı baş koyunun yününden yapılmış kaba urbalar giyerlerken³⁶ onlar ipek ve brokat giyiyorlardı. Yeme-içme konusunda da Arap olmayanlar daha seçkindiler. Bütün diğer milletlerden farklı olarak çekirge ve akla gelebilecek her türlü iğrenç sürüngeni yiyip³⁷, deve sütü

33. Veya aşağı yukarı şöyle: "Vaaz ederken bile mızrakları ellerindeydi"; bkz. *ZDMG*, 52, s.512.

34. Ishakiyye ve İsmailiyye çelişkisi hakkında bkz. Ya'kübî (Houtsma neşri), II.213, sondan bir önceki satır [II. 183].

35. (Makkarî, II.128, 5).

أمکم لأمننا كانت أمة إن تنكروا ذلك تلقوا تلفوا ظلمه ظلماً فلا [ولا] نهائل في
التكامل فمأسنا قط قيرودا ولا حكننا برودا ولا أكلنا [أكلنا] [نكنا] عرودا فلا تهاجر
في [بنی] هاجر وأنتم أرقاؤنا وعتقنا وعتقنا وحفدنا مننا عليكم بالعتق و أخرجناكم
من ربق الرق و ألحقناكم بالأحرار فغمطتم النعمة فصفعناكم صفعا يشارك سفعا
اضطرکم إلى شیء [سكنی] المنجاز [الحجاز] و أنحاكم [وألحاكم] إلى ذلق [ذات]
المجاز ... [رزق رصن]

جمال ذي الأرض كانوا في الحياة وهم بعد الممات جمال الكتب والسير

36. bkz. Cevherî, [*eş-Şihâh*, I. 242]; *Lisānu'l-'Arab*, (بت) kelimesi [I. 155].

37. Araplara karşı kullanılan etkili bir Farisi hakareti... E. Blochet tarafından tahkiki basımı yapılan -Farisiler üzerindeki Arap zulmünün dava edildiği, fatih Araplar'ın dinlerini ve diğer hasletlerinin eleştirildiği- bir Pehlevi metninde Araplar (تاجکان موشخوار)

içen³⁸ 'çölün açları'nın aksine onlar şarap içiyor, kebab yiyorlardı. İşte Araplar böyle hakir bir millet olarak kalmaya da devam ettiler³⁹.

- [215] İbn Garsiyye dönüp dolaşıp tarihi gerçekleri vurgular: Farisiler Habeşiler'e karşı Araplar'ı desteklemişler, karşılık beklemeksizin onlara yardımcı olmuşlar; ne var ki, buna mukabil sadece nankör-lük görmüşlerdi. Hıre krallığı da varlığını, kendi örfleri bakımından buna layık olmadıkları halde, onların içinde buldukları hakir duruma acıyan Farisi krallara borçludur. Bunlarda evlilik kurumu di-

'fare yiyen Tacikler' olarak nitelenmektedirler. Blochet, Bombay'daki Persler'in bugün bile Araplar'a (*ghalorihan, serdahan*) 'kertenkele yiyiciler' dediklerini kaydeder; *Revue de l'Histoire des Religions*, XXXI. 242; ayrıca krş. Jakob, *Beduinleben* (2), 247; bu kaynakta zikredilen yerlere şu referans da ilave edilebilir; Muḳaddeṣī (Goeje neşri), s.202, 11. Ru'be b. el-'Accāc bu yüzden Araplar'la alay ediliyor diye, fare yemenin faziletlerinden bile söz etmektedir, krş. *Eḡānī*, XXI. 87, 20; ayrıca bkz. *a.g.e.*, XVIII. 133.

38. krş. Ebū Nuvās, *el-Fekāhe ve'l-'tinās*, Kahire 1316, s.95, 8:

رقيق العيش عندهم غريب

ذر الألبان يشربها أناس

39.

إذا قامت الحرب على ساق و أخذت في اتساق و قرعت الطنابيب [الطنابيب] و أشرعت الأناسيب و قلصت الشفاه و فغر الميدان [الهدان] فماه (فمه) [فاه] و ولى قفاه أقيتهم [الفتيهم] ذمرة الناس عند احمرار الباس الطعن بالأسل أحلى عندهم من العسل.

بين الحتوف و بينهم أرحام

مستلمين [مستسلمين] إلى الحتوف كأنما

من أمنياتهم حلول منياتهم [ميتاتهم] لهم على القدمة البدان على التثاني و التذاني [التدان].

إذ تعرف العرب زجر الشاء و العكر

من الأولى غير زجر الخيل ما عرفوا

نصر [بصر] صبر تزدان بهم المحافل و الححافل قبول على خيول كأنها فيول كواكب المواكب نجوم الرجوم من العجم ضراغمة الأجم بنوا غاب منتفون [المنتفون] من كل غاب لم تلدهم صواحب الريات بل تبجحت عليهم سارة الجمال ربة الآيات [الإيان] شمع بذخ بررة أقيال جررة أذيال بخ بخ أحتهم سيوفهم سطة الأرضين فما قنعوا بذلك و لا رضين (*) حتى دوخوا المشارق و المغارب و استوطنوا من المجد الذروة و الغارب .

وطعن كتشهاق العفاهم بالنهق

بضروب يزيل الهام عن سكناته

شروهوا برقات [برقات] البيوف لا برقات [برقات] الشنوف و بركوب السروج عن الكلب و الفروج [الفروج] و بالنفير عن النفير و بالجنايب عن الجنايب و بالخب عن الخب و بالشليل عن الشليل و بالأمر و الذم عن معارقة الخمر و الزمر و بالقيان عن العقيان و عن قيان القيان طياتهم خطياتهم و غلاتهم آلياتهم و حصونهم حصنهم أقيال أبؤهم من بين الأنام أقتال .

أولئك قومي إن بنوا شيدوا البنا * و إن حاربوا جدوا و إن عقدوا شدوا

وضح رجح لا حفرة عكر و لا عبده [حفرة] أكرموك جللة و لا مجوقوا [مجرقوا] جللة قدس (?) [ندس] ... [غنوا] بالاستبرق و السندس عن البت المقيظ المشتي [المشت] المجموع من النعجات [النعجات] السيت بسلا لاحتراس مسل و لا غراس فصل ملك لقاح ليس منهم في ورد و لا صدر شراب ذي [در] اللقاح بل شرابهم النبيذ و طعامهم الحنيد لا زهيد البيد [الهييد] في البيد و لا مكون الوكون و لا منهم من احتشى بمذموم الكشي و لا في سائر الأحباش [الأحفاش] من اغتذى بالأحناش فلا يقع لهم بالشنان و لا يدعدع [يوعوع] لهم بالشنان [الشنان] .

ye bir şey yoktu; zor kullanarak kadın kaçırdılar. Ama sizin "Gas-sân'ınız ve Nu'mân'ınız" bu kez de nankörlük gösterince, fillerin ta-banları altında kaldılar. Ne var ki, İbrahim'e dayanan kandaşlık ve İsmail'e dayanan kuzenlik her zaman ortaya çıkıyordu [Me'rib] Seddin[in] yıkılması ile darmadağın oluşlarından sonraki Suriye Krallığı'nı da yine bu akraba sevgisine borçluydular⁴⁰. "Yavaş olun ey besleme kökenliler!... Bizimle dalga geçmeyi, kaş göz ederek bi-zi göstermeyi bırakın. Biz sağlam neseplere, geniş hatıralara kök salmışız. Kimse bizim gözümüzü korkutup bizi mahcup edemez. Biz ki, soyumuz şanlı maziye kök salmıştır. Kimse bizimle aşık atamaz!.. Bizim üstünlüğümüz, seçkinliğimiz ve gücümüz bütün dünyayı kuşatmıştır"⁴¹. Ve... hepsinden önemlisi ilmi şöhret!.. Bu noktada müellif, bütün tabii ve beşeri ilim dallarında derinlik göste-ren ve büyük işler başaran gayrı Arap milletlerin çok meşhur alim-lerine işaret ediyor: "Onlar kendilerini iri kıyım develerin tasvirine değil, dini ve dünyevi ilimlere vakfetteler. Onların ilimleri İsf ve Nâ'ile gibi rezaletlere dair malumattan farklı bir şeydi"⁴².

[217]

40.

وكفّ [كفّف] أيها الشانئ [الشان] فليهم عظم [عظيم] الشان و انيد الطولى إذ تخلّصوا من أكف الحبشان صنيع مهيع [منيع] ومنة يشوبها منة فيالها منحة لاكنها [لكنها] أعقت محنة إذ صادفت كفره لا شكره ربما [أيها] إذ تأبّطتهم تيهها معشر البداة العراة [العداة] اعتقدتهم غلا فاستترتم صلا أما علمتم أن الدولة النوشروانية والمملكة الازدشيرية [الاردشيرية] بقروا أجوافكم وخلعوا أكسافكم ثم عطفوا و رأفوا و ملكوكم الحيرة بعد عظيم الحيرة [بعد الحيرة] قلا ذللا تختيرون النبات عند البيات مبهورات لا مبهورات فيبرم من ذلك غسانكم و نعمانكم و كان برمه سببا لرزء [الدرء] أمانكم فأصبح بعد جرّ الذبول مدوساً باخفاف القيول و الكرام بنوا الأصفر الأطهر الأظهر عطفتم عليكم الرحم الإبراهيمية و العمومة الاسماعيلية فسمحوا لكم من الشام بأقصى مكان بعد ما كان من سيل العرم ما كان يؤدى نعمانكم وغسانكم لقروم الأعاجم الاتاوراة على الجماجم .

41.

مهلا بنى الإمام عن الغمز و الإيماء فتحن عرق عرق فى الأنساب الصميمة و الأحساب العميمة فمن يولنا أو يروعنا وقد رسخت فى المجد أصولنا و فروعنا و من يطولنا و كلّ البورى قد شمله فضلنا و طولنا

42.

ه وعزّ يقلقل الأجبالا

شهب [شرف] ينطخ النجوم بروقى.

فخام [حلم] علم ذوو (ذو) الآراء الفلسفية الأرضية والعلوم المنطقية الرياضية كحملة الاسترلوميقي (aynen) والموسيقا والعلمة بالارطماطيقى و الجومطريقى والقدمة بالالوطيقى و البيوطيقى [والنهضة بعلوم الشرائع والطبائع والمهرة فى علوم الأديان و الأبدان . هم ملكوا شرق البلاد و غربها وهم منحوكم بعد ذلك سوددا] ماشئت من تدقيق و تحقيق حبسوا أنفسهم على العلوم البدنية و الدينية لا على وصف الناقة الفدنية فلمهم ليس بالسفاسف كفعل نائلة و إساف .

Araplar hele hele mazileriyle övünmeye hiç kalkışmasınlar. Mazilerindeki lekeyi, onların kendi geleneklerinde, 'Sāsānī değil, Ğassānī bir şair'in (بشاعر غسان لا ساسان) sözlerinde bile müşahade etmek mümkündür. İbn Ğarsiyye tam bu noktada Huṭay'a [Cervel b. Evṣ]den bir beyti (8, 10) aynen iktibas eder. Bir kırba şaraba Kabe'yi satan Ebū Ğubsān'la mı, yoksa kendi felaketleri için Habeşliler'in fiillerine Mekke'nin yolunu gösteren Ebū Riğāl ile mi övünsünlerdi?... Daha pek çok örnek sayılabilir. Ancak İbn Ğarsiyye bu konuyu kapatıp, Arap olmayanların (İbrahim tarafından) kuzenleri olan Peygamber'i yad etmek istemektedir. O, Arap olmayanlar gibi Arapları da gaflet ve dalaletten kurtarmıştı. Onları teslis ve istavrozdan kurtardıysa, berikileri de pis dini geleneklerden ve putperestlikten kurtarmıştı. Her iki zümre de onunla övünme hakkına eşit derecede sahipti. Onun Arap olması Araplar için bir şeref değildir; zira, altın tozu kumlar arasında bulunur. Misk ceylanın bir salgısıdır ve bu hoş kokulu sıvı onun postunun en değerli kısmında bulunmaz⁴³. Keza Peygamber de insanların seçkin kesiminden çıkmaz.

İbn Ğarsiyye risalesinin bu bölümünü alışlagelen dindarca ifadelerle bezer. Böylelikle Peygamber'in Araplar'la irtibatına temas etmesinin doğurabileceği İslami bakımından da sakıncalı izlenimi gidermek ister gibi görünmektedir. Bunun hemen ardından ise, hükümdarını pohpohlayıcı sözleri de ihmal etmeksizin (yukarıya bkz.) risalesini bitirir.

43.

أصغر بشأنكم إذ برقَ خمر باع الكعبة أبو غسانكم ، وإذ أبو رغالكم قاد فيل الحبشة إلى حرم
الله لاستيصالكم [غضوا الأبصار فهذا الذكر إلى الفحش أصار] .

آزيدك [آزيدك] أم كفاك وذاك أني رأيتك في انتحالك كنت أحمق
فلا فخر معشر العربان الغربان بالقدم المفري [المفري] للأديم ولكن الفخر باين عمنا الذي
بالبركة عمنا الإبراهيمي النسب الإسماعيلي الحسب الذي انشأنا [انتسلنا] الله تعالى به وإياكم من
العمامة والغواية أما نحن فمن أهل التثليث وعبادة الصليان ، و أنتم من أهل الدين المليث وعبادة
الأوثان و لاغرو أن كان منكم حبرة وسيرة ففي الرغام يلقى تيرة و المسك بعض دم الغزال والنطاف
العذاب مستودعات بمسك الغزالي [الغزال] .

و صفوة الخلق بنوا هاشم
محمد البدر [النور] أبو القاسم
بهذا النبي الأُمى أفاخر من تفخر و أكائر من تقدم و تأخر الشريف السلفين والكريم الطرفين
الملتقى بالرسالة و المنتقى للدعاء وال... [للأداء والدلالة] أصلى عليه عدد الرمل و مدد النمل و كذلك
أصلى على واصلى جناحه سيوفه ورماحه أصحابه الكرام عليهم من الله أفضل السلام
يا ابن الأعراب منا علينا باس
لم أحك إلا ما حكاه الناس
هذا .
ولم أشتم لكم عرضا و لكن
حدوت بحيث يستمع الحداء.

[219]

Bu hitamın muzafferane sadası tehditkar, sinsi ve kindar bir hava taşısa da; İbn Garsiyye sözlerinin kabalığından dolayı birkaç kelimeyle de olsa, özür dilemeden edemez. Onun veda sözleri olarak Ebū'l-'Alā el-Ma'arrī'nin [ö. 449] *Dīvān Saḳī'z-Zend*'inden iktibas ettiği birkaç beyit (Kahire 1286 baskısı II. 35), bize risalenin keskin tonunun çok ciddi olmadığını gösteriyor. Ayrıca bu beyitlerden, İbn Garsiyye'nin risalede zaman zaman 'hasmı' (*ṣāni*) olarak nitelediği ve 'anlayışı kıt adam' diye alay ettiği Ebū 'Abdillāh b. el-Ḥaddād'ın her şeye rağmen bir dostu ve hayranı olduğunu anlıyoruz. Bu da bütün Arapça polemiklerin geleneksel şeklinden öte bir şey değildir. İbn Garsiyye'nin gerçek duygularını şu sözü sergilemektedir: "Dostuna dış gösteren, hiçbir iyilik hasad etmez". İşte hitam ifadeleri:

فاذهب يا غبّ [غث] المذهب و ابتس [وابتنى] (وابتنى) فهذه الية جلبت عليك بلية
أوحك من البسيط والمرير [المدير] ما تستحير به من بطشنا الشريير [الشديد] إذ نحن
معشر الموالي لا نوالى الا من هو لعظيمتنا موالى و حذار حذار أن تقرع سن الناهم و لاق
[لايت] حين نندم [مندم] قبل أن تجمع ذنوبك على ذنوبك و كريك (و كريك)
[و كريك] فى كريك فمن أبصر أقصر و ما خرف من صديقه خوف ٤٤.
فلا تشع عض [مض] العتا ب ٤٥ يلقك يوما بلقياه لاق

فان الدواء حميد الفعال و ان كان مرّاً كريهه المذاق
يا معتقل علم الشعر و المستقل بقلم النظم والنثر .

قد استحييت منك فلا تكلمنى إلى شىء سوى عذر جميل
فقد أنفذت ما حقى عليه قبيح الهجو أو شتم الرسول
وذاك على انفرادك قوت يوم إذا أنفقت إنفاق البخيل
وكيف ٤٦ وأنت علوي السجاي و ليس إلى اقتصادك من سبيل
وقد يقوى الفصيح فلا تقابل ضعيف السر إلا بالقبول
وإن ٤٧ الوزن وهو أصح ٤٨ وزن يقام صغاه بالحرف العليل ٤٩
فان يك ما بعثت به قليلا فى حال أقل من القليل
[إنجزته من كلام المعري]

و السلام عليك ما سبح الفلك وسبح الملك ورحمة الله وبركاته.

[220]

44. krş. el-Ḥusri, *Zehru'l-Ādāb*, III.267: ما أنصف من عاتب أخاه

45. *Muhammedanische Studien*'de [ki-metin] böyle; ancak, ilerdeki kafiye gözönüne alındığında doğrusu (العتاق) olabilir.

46. Doğrusu (فكييف) olmalı; aynı satırdaki (وليس) de (فليس) olacaktır.

47. Doğrusu (فإن)

48. Doğrusu (أتم).

49. İletli harf kullanmadan 'zihāf'ın [aruzda bir tür harf düşmesi] sözkonusu olduğu *ṭavīl* vezninin hece uzunluğuyla ilgili.

İbn Ğarsiyye'nin risalesinin hitamını teşkil eden, Ebū'l-'Alā el-Ma'arrī'nin divanından alınma beyitler bize aynı zamanda, edebiyat tarihinin gözden uzak tutulamayacak bir gerçeğini göstermektedir. O da, Ebū'l-'Alā'nın şiirlerinin İspanya'da bu kadar kısa bir süre içerisinde kabul görmüş olduğudur. Kullanılan beyitlerin ait olduğu divan, İbn Ğarsiyye zamanında olsa olsa 30-40 yıldan beri biliniyor olabilir. Bir sonraki bölümde 4 numarada temas edeceğimiz müellifin, Suriyeli alimimizin *Mulkā's-Sebil*'ine bir nazîre⁵⁰ yazması ve bir dostundan gelen bir mektupta 'Maarra şairi'nin şiirlerinin yaygınlığından söz edilmesi⁵¹ de Ma'aari'nin İspanyol-Arap edipleri üzerindeki etkisini göstermektedir. Öte yandan, Ebū'l-'Alā'nın daha az tanınmış bir risalesi olan *Risāletu's-Şāhil ve's-Sācih* (bir beygirle katır arasında geçen bir hisseli kıssa)⁵², İspanya'da genç bir şairi benzer bir eser telif etmeye sevk ediyordu⁵³. Şairin ölümü üzerinden yaklaşık yarım yüzyıl geçmeden Batalyuslu [Badajoz] İbnu's-Sid [İbnu's-Seyyid] *Divān Saḫḫī'z-Zend*'e büyük şerhini yazıyordu⁵⁴.

III

[221]

İbn Ğarsiyye'nin risalesi, telifleri henüz bu 'Arap düşmanı' hayatayken başlayan ve VII. Yüzyıla kadar süren bir reddiyeler silsilesine yol açıyordu. İbn Ğarsiyye aslında bu risalesiyle umuma hitap ediyordu. O, sadece usta katibin bir üslup denemesinden ibaret değildi; onunla Arap düşmanlığı her tarzda anlatılmak istenmiştir.

Risalenin doğrudan muhatabı olan Ebū 'Abdillāh b. el-Ḥaddād'ın İbn Ğarsiyye'ye bir cevapla mukabele edip, etmediği bilinmiyor. Ancak onun yerine başka reddiyeler hakkında malumat sahibi bulunuyoruz. Bunlardan bir kısmı metin olarak bize kadar ulaşmışken, diğer bir kısmının ise sadece isimlerini bilmekteyiz. Bu risalelerin müellifleri olarak zikredilen isimler şunlardır:

1. İbn Ğarsiyye'nin çağdaşı Ebū Yaḥyā b. Mes'ade.

Reddiyesi metin halinde Escorial Kütüphanesi'ndeki yazmalar koleksiyonunun ilk yüzlüğünde (29b-41b) bulunmaktadır*. Müel-

50. [Dikkat ediniz] 'reddiye' değil...

51. 'Abdulvahid, *History of the Almohades [el-Mu'cib fī Telḫīsi Aḫbārī'l-Mağrib]* (Dozy neşri), II. 121, 7.

52. Morgoliouth, *The Letters of Abu'l-'Ala*, Oxford 1898, s.136, 6.

53. Maḫḫarī, II.372, 14.

54. Brockelmann, *GAL [Geschichte der arabischen Literatur]*, I. 255, 24.

* *Nevādiru'l-Maḫḫūāt*, III, 255-291.

lif kendi çevresinde seçkin bir yere sahip olduğu halde, onun hakkında başkaca bir bilgiye sahip değiliz⁵⁵.

2. İşbiliyyeli [Sevilla] Ebū Mervān 'Abdumelik b. Muḥammed el-Enşārī el-Evşī.

Gırnata [Granda]'da mukim bir alim⁵⁶. İbn Ğarsiyye'ye yazdığı reddiyenin adı:

رسالة الإستدلال بالحق في تفضيل العرب على جميع الخلق والذب و الانتصار
لصفوة الله المهاجرين و الأنصار .

3. Ülkesi olan Afrika'dan Endülüs'e göçen ve orada bir şair-edip ve aynı zamanda bir fakih olarak şöret bulan Kayravanlı Ebū'ṭ-Ṭayyib 'Abdulmun'im b. Mennillāh [b. Ebī Baḥr] el-Huvvārī (ö. 493/[1100])⁵⁷.

Reddiyesi Escorial'daki ilk yüzlükte (45a-52a) yer almaktadır**. Risalenin başlığı şöyle:

حديقة البلاغة و دوحة البراعة المؤنقة أفنانها المثمرة أغصانها بذكر المآثر العربية و
نشر المفآخر الإسلامية و الرد على ابن غرسية فيما ادعاها للأمم العجمية .

4. Ebū 'Abdillāh Muḥammed b. Mes'ūd b. Ebī'l-Ḥiṣāl el-Ġāfikī [ö.540/1146].

İbn Ḥākān⁵⁸ tarafından mükemmel bir üslupçu ve tecrübeli bir devlet adamı olması itibariyle *zū'l-vizāreteyn* diye anılır. İsmā'il b. Muḥammed es-Seḳundī [ö. 629/1232]de, memleketinin eşrafına dair yazısında onu meşhur Endülüslüler arasında gösterir⁵⁹. Murabit emiri 'Alī b. Yūsuf [Ebū'l-Ḥāsen (500-537/1106-1142)]'un hizmetinde bulunmuştur. Onun vezirleri içinde en mahir ve alim olanı addedilir. 'Abdulvāhid el-Marraḳūşī ona "katiplerin sonuncusu" (آخر الكتاب) adını verir⁶⁰. İbn Ḥamdīn'in baş çektiği fukaha-

55. Risalesi şöyle başlıyor:

مما عنى بإنشاءه تأليفه الشيخ المبارك الأفاضل أبو يحيى بن مسعدة نفعه الله بها و
جعلها حجة له عند الحاجة إليها .

56. İbnu'l-Ebbār, *Teknile*, No: 1723.

57. İbn Beşkuvāl, No: 835 [No: 838 (I.371)].

** *Nevādiru'l-Maḥfūṭāt*, III. 309-330.

58. [İbn Ḥākān], *Ḳalā'idu'l-Iḳyān*, Kahire 1284, s.174 vd. [s.175 vd.].

59. Maḳḳarī, I. 130, sonndan bir önceki sarı [gösterilen yerde yok].

60. *The History of the Almohades* (Dozy neşri), II. 126, 6.

rejiminin engizisyonundan çok çekmiş birisidir; anlaşıldığına göre, kendisi karşı tarafı tutuyordu⁶¹. 'Alī b. Yūsuf İbn Taşfīn'in ölümünden sonra, Kurtuba'ya özel yaşamına dönmüş ve Muvahhidler'in saldırısı esnasında 540'da feci bir şekilde ölmüştür⁶².

İbn Ğarsiyye'ye yazdığı reddiyesinin ismi şöyledir:

خطف البارق و قذف المارق في الرد علي ابن غرسية الفاسق في تفضيله العجم علي العرب وقرعه النبغ بالغرب .

İbnu'l-Ebbār bu risalenin bir nüshasını görmüştür. İbnu'l-Ebbār'ın gördüğü bu nüsha, müellifin oğlu 'Abdumelik'in 528'de babasından duyduğunun aynısıdır⁶³.

5. Kökeni Peygamber'in sahabisi, Ensar'ın sancakdarı Sa'd b. 'Ubāde'ye kadar uzanan⁶⁴ Gırnatalı kültürlü bir aileye mensup Ebū Muḥammed 'Abdumun'im b. Muḥammed b. 'Abdirraḥīm el-Ḥazrecī.

Bu ailenin sahip olduğu şöhretin temelini, 'Abdumun'im'in büyükbabası ünlü bir Kur'an ve Hadis uzmanı 'Abdurraḥīm (v.542/[1147]) atmıştır⁶⁵. Önce Mursiyye müftüsü, daha sonra İşbiliyye'de sâhib-i salat olan; aynı zamanda Ebū Bekr İbnu'l-'Arabī ve Ebū'l-Velīd İbn Ruşd'ün öğrencisi olan babası (ö.567/[1171-2?]) da bu şöhreti pekiştirmiştir. 'Abdumun'im (524-597/[1130-1201])'de, Endülüs'te devrinin en önde gelen malikî alimi olarak kabul edilir⁶⁶.

İbn Ğarsiyye'ye yazdığı reddiyesinin adı benim kaynaklarımda zikredilmiyor.

6. Yaklaşık bir asır sonra Ebū'l-Ḥaccāc Yūsuf b. el-Belevī⁶⁷, İbn Ğarsiyye'nin risalesine bir arkadaşı vasıtasıyla muttali oluyor

61. Ayrıca İbn Ḥamdīn'in nüfuzuyla emredilen, Ğazzālī'nin eserlerinin yakılması işine karşı el-Meriyye ulemasının 'Alī b. Muḥammed [b. 'Abdillāh] el-Cuzāmī önderliğinde yürüttükleri hareket de zikre değer. El-Cuzāmī, bu kararı icra edenlere katılan herkesin cezalandırılmasına dair fetvalar veriyor ve bu faillerin mali cezalara çarptırılmalarını öneriyor. İbn Ḥamdīn, kendi emirlerine karşı yöneltilen bu hareketin önderinin başını vurdurur; bkz. İbnu'l-Ebbār, *Mu'cem*, No: 271 [No: 253 (s.271)]; *Tekmile*, No: 1841].

62. Eserleri için bkz. Brockelmann, I. 369.

63. *Tekmile*, No: 1700.

64. İbnu'l-Ebbār, *Mu'cem*, No: 159, *Tekmile*, No: 1357.

65. *Mu'cem*, No: 223.

66. *Tekmile*, No: 1814.

67. Krş. *Abhandlungen zur arabischen Philologie*, II (Önsöz), s.LIX vd.

[223] ve ona mensur parçalarla harmanlanmış şairane bir hicivle ve inançlı bir Müslümanın bakış açısıyla mukabele etme gereğini duyuyordu. Bu eser⁶⁸, bu risaleler zincirinin matbu olarak elimizde bulunan biricik parçasıdır. Aynı zamanda el-Belevî bildiğimiz kadarıyla İbn Ğarsiyye ile ve onun risalesini tartışan literatürle kitaplık çapta meşgul olan tek yazardır. İbn Ğarsiyye'ye yazılan reddiyelerin büyük bir bölümünün ismini onun çalışmasından öğrenmiş bulunuyoruz. Bu durum, bu İspanyalı alimin yakın zamanda ortaya çıkan eserinin (bkz. *Göttingen Gelehrten Anzeigen* (1899), s.452), edebiyat tarihçileri için, bilinmeyen eserler konusunda zengin bir başvuru kaynağı olduğu gerçeğine bir delil daha teşkil etmektedir*.

KAYNAKÇA

1. Abdulvâhid, *el-Mu'cib fî Telhîsi Aĥbârî'l-Mağrib* (ed. Dozy).
2. 'Alî b. Zâfir, *Bedâ'i'u'l-Bedâ'ih* (*Me'âhidu't-Tanşîş* hamisinde), Kahire 1316.
3. ['Abdulkâdir, el-Bağdâdî], *Hizânetu'l-Edeb* [ve *Lubbu Lubâbi Lisâni'l-'Arab*].
4. el-Belevî [*Kitâbu Elif-Bâ*].
5. Blochet, E., *Revue de l'Historie des Religions*.
6. Brockelmann, *Geschichte der arabischen Literatur*.
7. el-Câhız, *Tirâzi'l-Mecâlis*.
8. Cevherî, [*eş-Şihâh*].
9. Derenbourgh, *Les Manuscrits arabes de l'Escurtial*.
10. Dozy, *Geschichte der Mauren in Spanien*, [Leipzig 1874].
11. [Ebû'l-Ferec el-İsfahânî], *el-Eğâni*.
12. Ebü Nuvâs, *el-Fekâhe ve'l-İtinâs fî Mucûni Ebî Nuvâs*, Kahire 1316.
13. Ebü Temmâm, ?
14. [Goldziher, Ignaz], *Muhammedanische Studien*, [Halle 1889-90].

68. *Kitâbu Elif-Bâ*, I.350-354.

* 'Abdusselâm Hârûn, Escorial'de bulunduğu halde Goldziher'in burada zikretmediği iki ayrı reddiyeden söz etmektedir. 'A. Hârûn'un neşrettiği bu risâlelerden ilkinin müellifi bilinmemektedir. Nâşir, Ebü Yahyâ b. Mes'ade'nin risâlesiyle arasındaki güçlü benzerlikten ve başındaki "رسالة ثانية في الرد على ابن غرسية" ibâresinden hareketle bu risâlenin de Ebü Yahyâ'ya ait olabileceği ihtimali üzerinde durur. (Nevâdiru'l-Mahtûtât, III. 293-299). İkinci reddiye ise Ebü Ca'fer b. ed-Düdeyn (veya ed-Düdi) el-Belensî'nin risalesidir (a.g.e., III. 301-308).

15. " , *Der Diwan des Ġarwal b. Auṣ al-Huṭaj'a*, Leipzig 1983 (G.S., III. 50-294).
16. " , *Abhandlungen zur arabischen Philologie*, [Leiden 1896-99].
17. " , "Über den Ausdruck *sakina*", *Abhandlungen zur arabischen Philologie*, Leiden 1896, I. 177-206.
18. Harkavy, " ? ", *Steinschneider-Festschrift [Festschrift zum achtigen Geburtstage Moritz Steinschneider's]*, Leipzig 1896].
19. el-Hemedānī, *Resā'il* (ed. İstanbul), ty., yy.
20. el-Ḥusrī, *Zehru'l-Ādāb*.
21. Ibn Beṣkuvāl, [*eṣ-Şıla*].
22. Ibnu'l-Ebbār, *Tekmile*.
23. " , *Mu'cem [fī Aṣḥābi'l-Ķādī'l-Imām Ebī 'Alī eṣ-Şadeḑ]*.
24. Ibnu'l-Faraḑī, [*Tāriḥu'l-'Ulemā' ve'r-Ruvāt li'l-'İlm bi'l-Endelūs*].
25. [Ibn Ḥākān], *Ķalā'idu'l-İkṡān [ve Meḥāsinu'l- A 'yān]*, Kahire 1284.
26. Ibn Ḥaldūn, *Geschichtswerk*.
27. [Ibnu'l-Manzūr], *Lisānu'l-'Arab*.
28. Jakob, *Beduinenleben 2*.
29. Makḡarī, [*Nefḥu't-Ṭīb*].
30. el-Miḡaddesī, [*Ķitābu'l-Bed'i ve't-Tāriḥ*] (ed. Goeje).
31. Neubauer, " ? ", *Journal asiatic 1* (1862).
32. Rāḡīb el-İsfahānī, *Muḥāḑarātu'l-Udebā'*.
33. Sa'adia [Gaon= Sa'id el-Feyyūmī], *Tekvīn [Tefsiri]*.
34. [eṣ-Şerīf, el-Murṡadā], *el-Ġurer ve'd-Durer [Emālī'l-Murṡadā]*, Tahran 1277.
35. Ya'ḡubī, *Tāriḥu'l-Ya'ḡub* (ed. Houtsma).
36. ? , " ? ", *Zapiski der archaeologischen Gesellschaft 12* (1899).
37. [ez-Zebīdī], *Tācu'l-'Arūs*.
38. ez-Zehebī, ?
39. ZDMG 52.
40. ZDMG 20.

KARŞILAŞTIRMA NÜSHALARI

3. Bulak 1299.
8. ed. Aḥmed 'Abdulgafūr 'Atṭār, Mısır 1956/1376-7.
20. ed. 'Alī Muḥammed el-Becāvī, Kahire 1969.
21. ed. es-Seyyid 'İzzet el-'Atṭār, Kahire 1374/1955.
23. ed. Franciscus Codeva et Zaydın, Matriti 1885.
24. ed. es-Seyyid 'İzzet el-'Atṭār, Kahire 1954.
25. Bulak 1283.
27. Beyrut 1970.
29. ed. Dr. İhsân 'Abbās, Beyrut 1968.
34. ed. M. Ebū'l-Faḍl İbrâhîm, yy., 1373/1954, Dâru İhyâ'î'l-Kutubi'l-'Arabiyye.
35. ty., Beyrut.
37. Mısır 1306.